

О. С. Москвічова,
аспірант кафедри економіки підприємств,
Львівський національний університет імені Івана Франка

СТАН ТА ОЦІНКА СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ БАНКІВСЬКОЇ КРИЗИ

О. Moskvichova,
graduate student of Department of enterprises' economy, Ivan Franko National University of L'viv

THE STATE AND EVALUATION OF CONSUMER LENDING OF UKRAINE IN THE BANKING CRISIS

У статті проаналізовано сучасний стан вітчизняного споживчого кредитування та проведено оцінку структури та динаміки основних показників споживчого кредитного портфеля. Розглянуто особливості споживчого кредитування в умовах банківської кризи. Наведено порівняльну характеристику із станом корпоративного кредитування. Приділено увагу питанню ставки справедливого процента.

In the article analyses the current state of consumer lending of Ukraine. Evaluated of structure and dynamics of the main indicators of the consumer loan portfolio. Considered the features of consumer credit in the banking crisis. Comparative analysis with the corporate lending. About the real interest rate.

Ключові слова: споживчий кредит, корпоративний кредит, фізична особа, ставка справедливого процента, банківська криза.

Key words: credit of consumer, credit of corporate, legal personality, real interest rate, banking crisis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Споживчий кредит відіграє значну роль у соціально-економічному розвитку держави, підвищуючи життєвий рівень населення, задовольняючи його потреби і тим самим забезпечуючи рух матеріальних цінностей. В умовах фінансово-економічної кризи, коли всі економічні суб'єкти відчувають дефіцит грошових коштів — споживчий кредит стає життєво необхідним.

В Україні в докризовий період (2005—2008 рр.) споживче кредитування розвивалось швидкими темпами, причиною чого виступали два основні чинники [1, с. 4]:

— по-перше, з 2000 р. на український ринок почали активно виходити міжнародні банки, які принесли із собою практику та продукти споживчого кредитування. Це сприяло збільшенню пропозиції на кредитному ринку;

— по-друге, у 2003 р. НБУ переглянув Положення про кредитування та скасував заборону надавати фізичним особам кредити в іноземній валюті. Таке рішення відкрило шлях для споживчих кредитів, ставки за якими здавалися більш привабливими, та стимулювало попит на них.

У гонитві завоювання більшої частини ринку банки послаблювали вимоги щодо надання кредитів, іноді навіть не вимагали довідки про доходи позичальника, зменшували час на підготовку кредитної угоди тощо. Споживчі кредити стали загальнодоступними. Такий безпечний розвиток споживчого кредитування призвів до значних проблем із настанням кризи (2008—2009 рр.), зокрема до погіршення якості кредитного портфеля банків. Щоб хоч якось себе убезпечити, зменшити кре-

дитний ризик, банківські установи підвищили вимоги до кредитів і тим самим майже припинили їх видачу. В післякризовий період (2009—2012 рр.) споживче кредитування повільно відновлюється, проте ще і досі не вийшло на докризові обсяги.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Споживче кредитування з різних позицій досліджували: І. Брітченко, В. Василенко, Д. Гриньков, С. Кудряшов, О. Куценко, В. Мамутов, Н. Меджибовська, А. Уляновський, С. Щеглова та ін. У їхніх працях розглядається зміст і форми проведення споживчого кредитування, вивчаються норми правового регулювання та захисту прав споживачів-позичальників, визначаються напрями розвитку такого кредитування в Україні. Кількість і різноманітність робіт з даної проблематики підтверджує актуальність даної теми. Проте і досі це питання залишається недостатньо вивченим, адже в процесі споживчого кредитування виникають значні проблеми, що свідчить про необхідність подальших досліджень.

Проблематика, яка досліджується в даній статті, зумовлює постановку наступних завдань: проаналізувати сучасний стан споживчого кредитування та здійснити його оцінку; визначити основні проблеми, які перешкоджають розвитку споживчого кредитування та шляхи їх вирішення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проаналізуємо розвиток споживчого кредитування в Україні за останні роки (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка показників, що характеризують кредити, надані фізичним особам банківською системою України у 2005—2012 рр.

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Кредитний портфель, млрд грн.	143,4	245,2	426,9	734,0	723,3	732,8	801,8	815,1
Кредити, надані суб'єктам госп-ня, млрд грн.	106,1	160,5	260,5	443,7	462,2	501,0	575,5	605,4
Співвідношення кредитів, наданих суб'єктам господарювання, до кредитного портфелю, %	74,0	65,4	61,0	60,4	63,9	68,4	71,8	74,3
Кредити, надані фізичним особам, млрд грн.	35,7	82,0	160,4	280,5	241,2	209,5	201,2	187,6
Темпи зростання кредитів, наданих фізичним особам, %	248,0	223,7	195,6	174,9	86,0	86,9	96,0	93,2
Співвідношення кредитів, наданих фізичним особам до кредитного портфелю, %	25,6	33,4	37,6	38,2	33,4	28,6	25,1	23,0
Кредити, надані суб'єктам господарювання в національній валюті, млрд грн.	81,3	123,8	213,8	300,2	355,5	395,5	478,6	515,6
Кредити, надані фізичним особам в національній валюті, млрд грн.	15,3	30,7	58,4	78,8	66,7	64,8	86,7	102,7
Темпи зростання кредитів в національній валюті, %	201,1	200,6	190,3	135,0	84,6	97,1	133,8	118,5
Співвідношення кредитів в національній валюті до кредитного портфелю фізичних осіб, %	42,9	37,4	36,4	28,1	27,6	30,9	43,1	54,7
Кредити, надані суб'єктам госп-ня в іноземній валюті, млрд грн.	62,1	121,4	213,1	433,8	367,8	337,3	323,2	299,6
Кредити, надані фізичним особам в іноземній валюті, млрд грн.	20,4	51,3	102,0	201,7	174,6	144,8	114,6	84,9
Темпи зростання кредитів в іноземній валюті, %	238,8	252,1	198,7	197,7	86,6	82,9	79,1	74,2
Співвідношення кредитів в іноземній валюті до кредитного портфелю фізичних осіб, %	57,1	62,6	63,6	71,9	72,4	69,1	56,9	45,3
Довгострокові кредити, надані суб'єктам госп-ня, млрд грн.	88,6	159,0	295,4	512,0	492,3	490,1	504,4	470,9
Довгострокові кредити, надані фізичним особам, млрд грн.	28,9	69,2	139,7	252,7	218,7	183,0	165,4	149,1
Темпи зростання довгострокових кредитів, %	240,9	239,8	201,7	180,9	86,6	83,7	90,4	90,1
Співвідношення довгострокових кредитів до кредитного портфелю фізичних осіб, %	81,0	84,4	87,1	90,1	90,7	87,3	82,2	79,4
Короткострокові кредити, надані суб'єктам господарювання, млрд грн.	54,8	86,2	131,5	222,0	231,0	242,8	297,4	344,2
Короткострокові кредити, надані фізичним особам, млрд грн.	6,8	12,8	20,7	27,8	22,5	26,6	35,9	38,6
Темпи зростання короткострокових кредитів, %	163,7	188,4	162,1	134,1	81,0	117,9	135,1	107,5
Співвідношення короткострокових кредитів до кредитного портфелю фізичних осіб, %	19,0	15,6	12,9	9,9	9,3	12,7	17,8	20,6
Процентні ставки за кредити, надані суб'єктам господарювання, %	14,6	14,1	13,5	16	18,3	14,6	14,3	16
в т.ч. процентні ставки за кредити, надані в національній валюті, %	16,4	15,4	14,4	17,8	20,9	15,7	16	18,4
процентні ставки за кредити, надані в іноземній валюті, %	11,5	11,3	11,3	11,6	10	10,5	9,2	9,3
Процентні ставки за кредитами, наданими фізичним особам, %	16,3	15,2	15,6	18,7	22,3	25,2	26,5	27,8
в т.ч. процентні ставки за кредити, наданими в національній валюті, %	20	19,1	19,2	23	24,3	26,4	27,3	27,9
процентні ставки за кредитами, наданими в іноземній валюті, %	13,4	12,7	13	14,3	16,2	13	12,3	11,4

Джерело: розраховано автором на основі статистичних матеріалів [2, с. 139—141, 149—150].

Як видно з табл. 1, в докризовий період (2005—2008 рр.) частка кредитів, наданих фізичним особам в загальному кредитному портфелі, мала тенденцію до збільшення внаслідок підвищеного попиту на споживчі кредити та іпотеку, пов'язаного з підвищенням платоспроможності громадян. Темпи зростання кредитів, наданих фізичним особам, були значно вищими, ніж кредитів, наданих суб'єктам господарювання, в середньому на 53,6 п.п., хоча і мали тенденцію до зниження — за період 2005—2008 рр. зменшились на 73,1 п.п.

На відміну від обсягів наданих кредитів суб'єктам господарювання, обсяги кредитів, наданих фізичним

особам під час кризи у 2009 р., зменшились на 39,3 млрд грн., порівняно з 2008 р. і продовжували зменшуватись у подальші роки. Темпи зростання також мали тенденцію до зменшення. Дана ситуація пояснюється посиленням вимог щодо оцінки кредитоспроможності позичальника, що в свою чергу призупинило темпи зростання споживчого кредитування.

З табл. 1. впливає, що за досліджуваний період в структурі кредитів наданих фізичним особам за видами валют переважала частка кредитів, виданих в іноземній валюті, на відміну від кредитів, які видавались суб'єктам господарювання. За період 2005—2008 рр. обсяги

Рис. 1. Структура кредитного портфеля фізичних осіб за цільовим спрямуванням кредитів протягом 2006—2012 рр., млрд грн.

Джерело: складено автором на основі [2, с. 149—150].

такого виду кредитів мали тенденцію до збільшення, а саме збільшились на 181,3 млрд грн. Проте темпи зростання мали коливальний характер, максимальні темпи зростання кредитів в іноземній валюті спостерігалось в 2006 р. і становили 252,1%, а протягом 2007—2008 рр.

кредитів в національній валюті (102,7 млрд грн.) вперше, з 2005 р., перевищили обсяги надання кредитів в іноземній валюті (84,9 млрд грн.).

У структурі кредитів, наданих фізичним особам за строками кредитування, питома вага довгострокових

Таблиця 2. Динаміка показників, що характеризують кредити, надані фізичним особам за цільовим спрямуванням за видами економічної діяльності у 2005—2012 рр.

Показники	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Споживчі кредити, млрд грн.	58,5	115,0	186,1	137,1	122,9	126,2	125,0
Темпи зростання споживчих кредитів, %		196,8	161,8	73,7	89,7	102,6	99,1
Частка споживчих кредитів в кредитному портфелі фізичних осіб, %	71,3	71,7	66,3	56,8	58,7	62,7	66,6
в т. ч. кредити в національній валюті, млрд грн.	26,1	49,1	66,7	52,2	52,5	71,1	85,4
кредити в іноземній валюті, млрд грн.	32,4	65,9	119,4	84,9	70,5	55,1	39,6
довгострокові кредити, млрд грн.	0	52,0	99,0	77,3	67,5	56,5	47,5
середньострокові кредити, млрд грн.	47,0	44,0	61,9	40,6	32,3	37,4	41,7
короткострокові кредити, млрд грн.	11,4	19,1	25,1	19,2	23,1	32,3	35,9
Кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості, млрд грн.	20,4	40,8	88,4	98,8	82,0	70,4	58,4
Темпи зростання даного виду кредитів, %		199,8	216,7	111,8	83,0	86,0	82,9
Частка даного виду кредиту в кредитному портфелі фізичних осіб, %	24,9	25,4	31,5	41,0	39,1	35,0	31,1
в т. ч. кредити в національній валюті, млрд грн.	2,4	6,1	8,8	11,6	9,8	12,5	14,2
кредити в іноземній валюті, млрд грн.	18,0	34,7	79,5	87,2	72,1	57,9	44,2
довгострокові кредити, млрд грн.	20,1	40,3	87,0	96,3	79,7	68,1	56,9
короткострокові кредити, млрд грн.	0,3	0,5	1,4	2,5	2,3	2,4	1,6
Інші кредити, млрд грн.	3,1	4,6	6,1	5,3	4,6	4,6	4,2
Темпи зростання інших кредитів, %		145,5	132,2	88,3	86,9	98,8	91,4
Частка інших кредитів в кредитному портфелі фізичних осіб, %	3,8	2,9	2,2	2,2	2,2	2,3	2,2
в т. ч. кредити в національній валюті, млрд грн.	2,2	3,2	3,3	2,8	2,4	3,1	3,1
кредити в іноземній валюті, млрд грн.	1,0	1,3	2,8	2,5	2,2	1,5	1,1
довгострокові кредити, млрд грн.	2,1	3,4	4,8	4,6	3,5	3,4	3,0
короткострокові кредити, млрд грн.	1,0	1,2	1,3	0,8	1,1	1,2	1,1
Із загальної суми іпотечні кредити, млрд грн.	20,5	73,1	143,4	132,8	110,7	97,4	63,2
Темпи зростання іпотечних кредитів, %		356,1	196,2	92,6	83,4	88,0	64,8
Частка іпотечних кредитів в кредитному портфелі фізичних осіб, %	25,0	45,6	51,1	55,0	52,8	48,4	33,7
в т. ч. кредити в національній валюті, млрд грн.	2,5	13,7	21,3	20,5	18,1	21,9	20,7
кредити в іноземній валюті, млрд грн.	18,0	59,4	122,1	112,2	92,6	75,5	42,5
довгострокові кредити, млрд грн.	20,2	71,6	140,1	129,3	107,4	92,8	60,2
короткострокові кредити, млрд грн.	0,3	1,5	3,4	3,4	3,3	4,7	2,9

Джерело: розраховано автором на основі статистичних матеріалів [2, с. 149—150].

вони впали на 54,4 п.п. і в 2008 р. становили 197,7%. Високий попит на даний вид кредитів пояснювався нижчим рівнем процентних ставок за кредитами в іноземній валюті порівняно з процентними ставками на кредити в національній валюті, а також стабільним обмінним курсом гривні щодо долара США.

З 2009 р. ситуація з валютним кредитуванням змінилась на протилежну, у зв'язку із девальвацією гривні та державною заборонною надання споживчих кредитів в іноземній валюті. Таким чином обсяги і темпи зростання кредитів, наданих в іноземній валюті, мали тенденцію до зменшення, і в 2012 р. обсяги надання кредитів становили лише 84,9 млрд грн., а темпи зростання — 74,2%. Слід зауважити, що в період 2009—2011 рр. обсяги кредитів, наданих в національній валюті, хоч і зменшувались, проте темпи їх зростання, навпаки, збільшувались. У 2011 р. темпи зростання вперше, з 2005 р., перевищили темпи зростання кредитів в іноземній валюті і становили 133,8% (темпи зростання кредитів в іноземній валюті — 79,1), а обсяг наданих кредитів в національній валюті становив 86,7 млрд грн., що на 7,9 млрд грн. більше, ніж в докризовий період. У 2012 р. обсяги надання кредитів в національній валюті (102,7 млрд грн.) вперше, з 2005 р., перевищили обсяги надання кредитів в іноземній валюті (84,9 млрд грн.).

У структурі кредитів, наданих фізичним особам за строками кредитування, питома вага довгострокових кредитів, на відміну від кредитів наданих суб'єктам господарювання, на багато більше питомої ваги короткострокових кредитів. Обсяги довгострокових кредитів збільшувались в докризовий період, а в післякризовий — зменшувались, тому у 2012 р. становили 149,1 млрд грн., що в 1,7 разів менше, ніж були в 2008 р. — 252,7 млрд грн. Темпи зростання довгострокових кредитів протягом усього досліджуваного періоду мали тенденцію до зниження, хоча в докризовий період були вищими, ніж темпи зростання довгострокових кредитів наданих суб'єктам господарювання, що свідчить про більш споживчий характер даних кредитів. Слід зауважити, що перше різке зниження темпів зростання довгострокових кредитів спостерігалось не під час кризи, а в 2007 р. — на 38,1 п.п., тоді як у 2006 р. лише на 1,1 п.п., що було зумовлено насиченням споживчого ринку товарами та високим рівнем цін на нерухомість.

Коли обсяги короткострокових кредитів поступово збільшувались, зниження спостерігалось лише у 2009 р. на 5,3 млрд

грн. порівняно з 2008 р. Тому в 2012 р. обсяги короткострокових кредитів були вищі, ніж у докризовий період, і становили 38,6 млрд грн., порівняно з 27,8 млрд грн. у 2008 р. Щодо темпів зростання короткострокових кредитів, то вони мали переважно коливальний характер, проте в післякризовий період темпи зростання мали тенденцію до збільшення, а протягом 2010—2012 р.р. навіть перевищували темпи зростання довгострокових кредитів.

Структура кредитного портфеля фізичних осіб за цільовим спрямуванням кредитів протягом 2006—2012 рр. представлена на рис. 1.

Як видно з рис. 1, основну частку кредитів у кредитному портфелі фізичних осіб складають споживчі кредити — в середньому 64,9% та кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості — в середньому 32,6%; в тому числі із загальної суми іпотека становить в середньому 44,5%.

В усіх кредитах, виданих за цільовим спрямуванням, значно переважала частка довгострокових валютних кредитів, що з урахуванням існуючої диспропорції за строками залучених банками депозитів та складної економічної ситуації, підвищувало кредитні ризики (табл. 2).

Дана ситуація, з довгостроковими кредитами в іноземній валюті, є звичайною для кредитів на придбання та будівництво нерухомості, а також іпотеки, адже довготерміновість — це особливість такого виду кредитних послуг, які мають інвестиційний характер. А споживчі кредити в іноземній валюті не були доцільними, оскільки такі кредити надавались для купівлі авто, побутової техніки та інших товарів в основному іноземного виробництва, відповідно збільшуючи обсяги імпорту та підтримуючи економіку інших країн.

Крім того, встановлено, що надання довгострокових кредитів за умов скорочення темпів росту споживчого кредитування може призвести до збільшення ризиків банківської системи, пов'язаних зі збитковістю таких операцій. Визначено, що найбільш ефективний термін довгострокових позик становить 3 роки. Пов'язано це з динамікою кредитної заборгованості, за якої при щомісячному зменшенні основного боргу відповідно зменшуються і доходи банку [3, с. 11]. Як видно з табл. 2, середньострокові кредити (від 1—5 років) в Україні мають питому вагу більше, ніж короткострокові, проте меншу, ніж довгострокові кредити, тобто ефективного балансу не досягнуто.

Як видно з табл. 1, процентні ставки за кредитами, наданими фізичним особам в середньому на 5,8 п.п., вищі, ніж за кредитами, наданими суб'єктам господарювання, в тому числі в національній валюті — на 6,5 п.п., а в іноземній — на 12,3 п.п. Процентні ставки за кредитами фізичних осіб у іноземній валюті в середньому на 10,1 п.п. нижчі за процентні ставки за кредитами в національній валюті. Причому в післякризовий період ставки за кредитами в іноземній валюті мали тенденцію до зниження, а в національній — до збільшення, що пояснюється підвищеним попитом на кредити в національній валюті. Проте провідні вітчизняні банкіри ще у 2008—2009 р.р. стверджували, що процентні ставки досягли свого критичного максимуму і позичальники не зможуть собі дозволити платити за кредит 30% річних, окрім того економічно не виправдані процентні ставки більше 20% річних [4]. Процентні ставки за кредитами в національній валюті навіть в кризові роки склали 23% річних у 2008 р. та 24,3% — у 2009 р., а в 2012 р. взагалі сягнули 27,9%. У той час як за кордом, наприклад в Італії, економічне становище якої знаходиться не в найкращому стані, процентні ставки за споживчими кредитами становлять 7—12%, іпотеку — 4,75% [5].

Значна вартість українських кредитів пов'язана з недостатньою капіталізацією банків, із порівняно незначними обсягами залучених депозитів, низькою платоспроможністю позичальників, недосконалим законодавством, яке не надає реальних юридичних гарантій щодо погашення боргів, зокрема це стосується позик

під заставу майна, що зумовлює високий ризик не повернення кредитів, або їх прострочення.

Питання визначення ставки справедливого процента є актуальним не лише в умовах кризи, а й в умовах перехідної економіки. Політика "дешевих грошей" має переваги, пов'язані з можливістю стимулювання інвестицій, кредитування пріоритетних сфер економічної діяльності. Водночас низькі процентні ставки не завжди дають змогу отримати бажані результати, оскільки скорочують обсяги зберігання фінансових ресурсів, що не сприяє зростанню інвестицій в перспективі. Не виправдовує себе й вибіркоче кредитування, оскільки через ефект кредитного мультиплікатора кредитні резерви розділяються по всіх галузях економіки [6, с. 217].

Найважливішими чинниками, які формують величину справедливої процентної ставки, мають бути:

- досягнення позитивного рівня процента;
- побудова структури процентних ставок, за якої повинне бути досягнуте оптимальне співвідношення між рентабельністю реального виробництва, доходами населення, банківським процентом та інфляцією;
- досягнення раціонального співвідношення реальної процентної ставки з процентними ставками основних зовнішньоекономічних партнерів.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши сучасний стан споживчого кредитування в Україні, можна зробити висновок, що досвід, отриманий під час банківської кризи, пішов вітчизняному банківництву на користь, так, сьогодні споживчі кредити: надаються в національній валюті, що зменшує ризики, ліквідуючи валютний ризик як для кредиторів, так і для позичальників; переважно надаються короткострокові кредити; мають підвищені вимоги при оцінці кредитоспроможності позичальника, зокрема банки відмовились використовувати у своїй діяльності результати тіншової економіки, коли позичальники не могли офіційно підтвердити свої доходи.

Проте незважаючи на деякі здобутки, споживче кредитування ще має ряд проблем і потребує реформування. Перед кредиторами ще стоїть проблема належної оцінки кредитоспроможності позичальника, адже підвищені вимоги іноді є занадто жорсткими, що не робить споживчий кредит доступним для населення; вартість споживчого кредиту надто висока, що не робить його вигідним для позичальника тощо.

Для розвитку споживчого кредитування в Україні необхідно забезпечити доступність, вигідність і зручність даного виду кредиту.

Література:

1. Куценко О. Споживче кредитування в Україні: огляд ринку та практики / Олексій Куценко. — К.: Проєкт USAID "Розвиток фінансового сектора", вересень 2011. — 27 с.
2. Бюлетень Національного банку України. — 2013. — № 02/2013 (239). — 189 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58127
3. Кудряшов С.В. Споживчий банківський кредит в Україні: ресурсне забезпечення та ефективність: автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. економ. наук. / Кудряшов Сергій Васильович. — Ірпінь: НДФІ при Мінфіні України, 2007. — 25 с.
4. Шкарпова О. Банкформування [Електронний ресурс] / О. Шкарпова // Контракти. — 2009. — № 1. — Режим доступу: <http://kontrakty.com.ua/show/ukr/article/4/01200911396.html>
5. Офіційний сайт Banco Popolare (Італія) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bancopolare.it/VP/Index.jsp>
6. Гальчинський А.С. Теорія грошей: Навч. посіб. — К.: Основи, 1996. — 413 с.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2013 р.